

Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari

Polvonova Dilinur Alisherovna

Qarshi davlat universiteti

Xorijiy tillar fakulteti

Nemis tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy tilshunoslik tilning tuzilishi, funksiyasi va o‘zlashtirilishini tushunishga intiladigan turli xil yondashuvlar va kichik sohalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlari va tendentsiyalarini qamrab oluvchi yo‘nalishlari hamda, tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari tilni o‘rganishning xilma-xil va fanlararo yondashuvlarini ifodalaydi, inson tilining murakkab va ko‘p qirrali xususiyatini, uning bilish, muloqot va jamiyatdagi rolini aks ettirishi haqida ma‘lumot beradi.

Kalit so‘zlar: generative, kognitiv, funksionlar, psixolingvistika, korpus, nerolingvistika.

“Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari” nomli kitobda XX asrda xalqaro miqyosdagi tilshunoslik tadqiqotlari tendentsiyalari tilshunoslikning turli fanlari rivojlanishiga olib kelgan. Asarda tilshunoslik fanining rivojlanishining asosiy jihatlari yoritilgan. Turli maktablar va tendentsiyalarning o‘shishini muhokama qilar ekan, u tilshunoslik rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatgan sotsiologik va politologik omillarni bog‘laydi.

O‘tgan yetti o‘n yillik va undan ko‘proq vaqt ichida lingvistik tadqiqotlar xilma-xillik va murakkablik jihatidan juda o‘sdi. Bizning jamoaviy qarashimiz – o‘tmishdagi yutuqlarni tarixiy o‘rganishni keyingi tarixchilarga qoldirib, yaqin o‘tmishdagi korxonani aniqlashtirish va baholash, kuchli va cheklovlarimizni, yutuqlarimizning ahamiyatini muvozanatli ko‘rib chiqish zarurati tug‘iladi. Ammo biz zamonaviy tilshunoslikni o‘rganish emas va u o‘z qarashlarini har tomonlama amalga oshirishi mumkin deb o‘ylash manmanlik bo‘lardi. Biz zamonaviy lingvistik ishning ko‘plab maxsus texnikalarini boshqarish uchun jihozlanmaganmiz. Bizning yo‘naltirilganimiz keng ilmiy jamoatchilikka va tilshunoslikka va boshqa fanlarda lingvistik tushunchalar va topilmalardan foydalanishga katta qiziqish bildiradigan talabalarga (jumladan, ilg‘or darajadagi talabalarga) qaratilgan. Bizning nuqtai nazarimiz Angliya-Amerika an‘analari bo‘lishi kerak, ammo biz dunyoning boshqa qismlarida tadqiqot qilish uchun imkon qadar kengroq kirishga harakat qildik. Shu bilan birga, biz lingvistik tadqiqotlar yo‘nalishlariga xalqaro ta‘sir ko‘rsatgan sotsiologik va politologik omillarni aniqlash bilan shug‘ullanamiz. Til va tilshunoslik nazariyasini o‘rganish Hindistonda eramizdan avvalgi 4-5-asrlarda mashhur va qudratli grammar Panini orqali boshlangan bo‘lishi mumkin. Ammo zamonaviy tilshunoslik XVIII asrning oxiriga borib taqaladi va lingvistik tadqiqotlarning zamonaviy davri 19-asrda boshlangan. XIX asr ekzotik tillarga keng qiziqish davri, katta qiyosiy tilshunoslik faoliyati davri edi. Bu tilshunoslik

falsafadan ilk bor aniq farqlangan va tilning alohida ilmiy tadqiqot sohasi sifatida o'ziga xosligi e'tirof etilgan davr edi. Bu birinchi lingvistik soha tadqiqotlari va turli tillar bo'yicha katta hajmdagi tavsifiy ma'lumotlarni to'plash davri edi.

XIX asr tarixiy qiyosiy filologiya davri sifatida tanilgan. Tarixiy tilshunoslar tillarni til oilalariga ajratdilar va turli oilalar o'rtasidagi qarindoshlik darajasini aniqlashga harakat qildilar. Bu, birinchi navbatda, turli tillarning lug'at va grammatikasini solishtirish va ular o'rtasidagi muntazam yozishmalarni izlash orqali amalga oshirildi. Bu ish alohida tillarning grammatikalari va lug'atlarini yozishni talab qildi va birinchi til tipologik tadqiqotlariga olib keldi. Asosiy til oilalari va oilalar o'rtasidagi munosabatlar o'rnatilgach, tilshunoslar keyingi tillar paydo bo'lgan otana tillarini qayta qurishni boshladilar. Til oilalari va tilni qayta qurish bo'icha olib borilgan ishlar semantik o'zgarishlarni va til tuzilishi odatiy fikrga ta'sir qilishi va oldindan mavjud bo'lgan fikr tuzilishining shaffof ifodasi emasligi haqidagi relyativistik gipotezani kashf etishga olib keldi. Taxminan bir vaqtning o'zida Yevropa imperializmining buyuk to'liqini mustamlaka va savdo tarmoqlarini o'rnatish orqali tillar o'rtasida keng aloqalarga olib keldi. Bu o'z navbatida pidgin va kreol tilshunosligining yangi fanlarining paydo bo'lishiga olib keldi. (pidgin - bu turli tillarda so'zlashuvchilar o'rtasida amaliy muloqot qilish uchun paydo bo'ladigan soddalashtirilgan til, kreol esa pidgindan jamiyatning ona tiliga aylanganda paydo bo'ladigan to'liq rivojlangan tildir).

MUHOKAMA va TAHLIL

Lingvistik tahlilning ahamiyati shundaki, u inson tili nima ekanligini va nima uchun odamlar ko'p muqobil muqobil usullarda gapirishlarini izlashga intiladi. Tilshunoslikning ko'plab muqobil kichik sohalari bizga til qanchalik ilg'or bo'lsa-da, uni yaxshiroq tushunish imkonini berdi. Masalan, tarixiy tilshunoslik har qanday tilda sodir bo'lgan o'zgarishlarni aniqladi va uni modaga aylantirdi. Ushbu o'zgarishlarni tushunish bizga bugungi kunda dunyoda bir-biridan mutlaqo farq qiladigan ko'plab ingliz tilida so'zlashuvchilarning kvadrat o'lchovi borligini bilishimizga yordam beradi.

Tilshunoslik uzoq vaqtdan beri o'zining uslubiy yo'nalishini falsafa va psixologiyadagi hukmron yo'nalishlardan olgan. Masalan, kirish tilshunoslik kursi ikki qismga bo'linishi kam uchraydi: birinchi qism "til falsafasi"ga, ikkinchisi esa "tilni o'zlashtirishga" bag'ishlangan. Xuddi shunday, umumiy semantika yoki mantiq bo'yicha asosiy kursni, shuningdek, fonetikaning asosiy kursini talab qiladigan ko'plab tilshunoslik bo'limlari mavjud. Bular tilshunoslik uchun yagona mumkin bo'lgan metodologik yo'nalishlar emas va hozirgi ishda topilishi mumkin bo'lgan ba'zilarini ko'rib chiqish foydali bo'lishi mumkin.

Ehtimol, amerikalik tilni o'rganishda eng chuqur o'rnatilgan yo'nalish filologik yondashuvdir. Aytish mumkinki, bu tilning yozma yozuvlarini o'rganish orqali uning tabiati va tarixini aniqlashga harakat qiladigan o'zaro bog'liq usullar majmuasini o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv Amerika universitetlarida odatda o'qitilmaydi va u hech qanday zamonaviy lingvistik nazariyaga yo'naltirilmagan.

Shunga qaramay, bu mamlakatda ma'lum tillar bo'yicha izlanishlar olib, tirikchilik qilayotganlarning aksariyati filologiya tamoyillari bilan hech bo'lmaganda ma'lumotga ega bo'lgan va u hali ham ularga ta'sir ko'rsatmoqda.

Korpus tahlilidagi miqdoriy usullar "chuqur til tuzilishi" ning yana bir ta'rifini taklif qiladi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarda til xususiyatlarining chastotasi va tarqalishini aniqlash uchun turli statistik usullar qo'llaniladi. Texnikalar chastotalarni hisoblash, joylashish va dispersiya statistikasi va bir nechta regressiya tahlillari bilan bog'liq bo'lgan dasturga asoslangan qidiruvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi ish sotsiolingvistik variatsiya tadqiqotiga (6-bob) juda o'xshaydi, chunki u lingvistik shakllardagi chastota farqlarini ijtimoiy va stilistik o'zgaruvchanlik bilan bog'lashga harakat qiladi. Ko'pincha, miqdoriy korpus ishi strukturalistik va rasmiy tilshunoslik nazariyasini takomillashtirish maqsadida ishlab chiqilgan. Ushbu kontekstda qo'llaniladigan asosiy usul til ma'lumotlarida taqsimlanish qonuniyatlarini izlashdir. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish ehtimollik taqsimoti tushunchasiga asoslanadi va kuzatilgan ma'lumotlar voqealarning ba'zi bir asosiy populyatsiyasining tasodifiy tanlanishini anglatadi. Shunday qilib, til tuzilishi haqidagi farazlarni tekshirish uchun statistik tahlildan foydalanishda tilshunos ideal tarzda kelib chiqishi va janri aniq belgilangan korpusdan boshlaydi, shuning uchun uni nisbatan bir xil manbadan namuna sifatida ko'rish mumkin. Namuna ichida lingvistik xususiyatlarni taqsimlash naqshlarini aniqlash uchun turli usullar qo'llanilgan. Masalan, Li S. va Michal Xayman (1977) ingliz tilidagi yozma matnlarni tashkil etishda rasmiy naqshlarni aniqlash uchun chastotalarni hisoblashdan foydalanganlar. Ular statistik tahlilni ingliz tilining stilistik qo'llanilishi haqidagi oddiy savolga asosladilar, ya'ni jumla nima? Ingliz tilidagi grammatik va grammatik bo'lmagan ketma-ketliklar ro'yxatini tuzib, ular har bir ketma-ketlikning jumla chegarasida va uning atrofida paydo bo'lish ehtimolini belgilashga muvaffaq bo'lishdi.

Sifatli tahlil deganda kuzatuvlarni raqamli bo'lmagan tekshirish va izohlash tushuniladi. Ushbu turkumda, lingvistik tahlil "taksonomik" bo'lishi kerakligini taklif qiladi. Bu Xollidey shuni anglatadiki, tilning har bir jihatini batafsil ko'rib chiqish va uni tavsiflash uchun tasniflash tizimini ishlab chiqish kerak. Bunday taksonomik yondashuvning misolini Hallidayning intonatsiyaga oid asarida topish mumkin. Ushbu asarda ingliz tilining intonatsiyasi tonatsiya yoki ovoz ohangi kabi "tizimlar" ga bo'lingan va "tizim" yana elementlarga bo'lingan, masalan, ohang bayonotlar va savollarga bo'lingan. Ushbu batafsil tasniflash tizimi og'zaki nutqni sifat jihatidan tahlil qilish, intonatsiyadan foydalanishning turli usullarini ko'rib chiqish va har bir foydalanishda turli xil ma'nolarni aniqlash orqali ishlab chiqilgan. Sifatli usullar asosan tavsiflovchi lingvistik ish bilan bog'liq bo'lsa-da, Halliday ularni tadqiqotning barcha holatlarida qo'llash kerakligini ta'kidlaydi. Halliday ilmiy uslubda tanqid qiladigan narsa Popper "eng kam qarshilik yo'li" deb atagan narsadir, bu erda tadqiqotchi miqdoriy yorliqni oladi, chunki bu muammoni sifatli hal qilishdan ko'ra osonroqdir. Bunga misol Xutton tomonidan Malayziyada yozma ingliz tilidan foydalangan holda xitoylik immigrantlarning madaniyatiga oid

tadqiqotida keltirilgan. Xutton ma'lum bir inglizcha so'zlarning Xitoy Malayziya nutqida paydo bo'lishi ularning e'tiqodidagi o'zgarishlarni ko'rsatishini aniqladi. Potensial madaniy tushunchaga qaramay, Xutton o'zining tadqiqoti yozma xatolarni sifat jihatidan tahlil qilishga asoslanganligini va e'tiqod o'zgarishlari haqida boshqa hech narsa aytish mumkin emasligini tan oldi. Xutton ushbu gipotezani so'zlarni asos sifatida ko'rib chiqish va xatolar va e'tiqodlar taksonomiyasini yaratishni tanlash imkoniyatiga ega edi, ammo buni amalga oshirish jarayoni qiyin va miqdoriy usul yanada mumkin edi. Bu yerda muammo shundaki, so'zning qanday o'zgarishlar sodir bo'lganligini sifat jihatidan tahlil qilib bo'lmas ekan, lingvistik usul yordamida xulosa chiqarib bo'lmaydi.

Korpus lingvistikasi (CL) tilni ilmiy o'rganishga o'ziga xos yondashuvdir. Haqiqiy til ma'lumotlaridan foydalanish lingvistik tahlil uchun boshlang'ich nuqtani ta'minlaydi. Bu tilni o'rganishni sezgidan uzoqlashtiradi va empirik tarzda tekshiriladigan fan sohalariga o'tkazadi.

Korpus, ko'plik korpusi, asosan, matnning ma'lumotlar bazasidir (garchi og'zaki tilning korpuslari mavjud bo'lsa ham). Korpora ular qurilgan maqsadlarga ko'ra ishlab chiqilgan va odatda tilning, masalan, Buyuk Britaniyada ingliz tilida ishlatilishining turli usullarini ifodalash uchun muvozanatlangan. Oddiygina "ma'lumotlar" deb ataladigan korpusni o'z ichiga olgan matnni turli xil usullar yordamida tahlil qilish mumkin.

Stand-off belgilash - bu asl matndagi so'zlar o'zgartirilmaydigan izohlash usuli bo'lib, asl so'z tartibi va kontekstni saqlab qolgan alohida, qatorlararo matn yaratiladi. Bu murakkab sintaktik yoki fonologik tahlil uchun ma'lumotlardan foydalanishda juda zarur bo'lgan aniqlikni ta'minlashi mumkin.

Korpus, shuningdek, kompyuter tomonidan tahlil qilinishi va nutq qismi (POS) teggeri yordamida teglanishi mumkin. Ushbu usul tez va samarali bo'lib, keyinchalik tahlil qilish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Tegdan so'ng, so'zlar qatori keyinchalik osongina qidirish uchun indekslanishi mumkin. Bular korpusni qanday qilib manipulyatsiya qilish va lingvistik tahlil uchun foydalanish mumkinligiga bir nechta misollardir.

XULOSA

So'nggi o'n yillikda birinchi va ikkinchi tilni o'rganish bo'yicha katta miqdordagi tadqiqotlar guvohi bo'ldi. Bu ishlarning ko'p qismi Amerika va Yevropa jamiyatlarining tobora ko'p millatli va ko'p tilli xarakterga ega bo'lishiga yordam berdi. Umuman olganda, zamonaviy lingvistik tadqiqotlar o'z maqsadi sifatida rivojlanayotgan bolaning ona tilini o'zlashtirish vazifasini bajaradigan grammatika va foydalanishni oldi va bu tizimni kattalar ona tilida so'zlashuvchi intuitsiyalari asosida yotadigan kompetentsiya modellaridan qandaydir farqli deb hisobladi. Biroq, bola tilining ko'p tuzilishi kattalar tilini barcha keng xususiyatlari bilan aks ettiradigan dalillar bir qator tadqiqotchilarni tilni o'zlashtirishni o'rganishga klassik "transformative" yondashuvni shubha ostiga qo'ydi.

Tilni o‘zlashtirish bo‘yicha so‘nggi ishlarning muhim qismi bola gapirishni o‘rganadigan umumiy tilning turli xil “dialektlarini” aniqlashga urinishdir. Bu boradagi tadqiqotlarning bir qismi generativ grammatika doirasida olib borilgan; boshqa ishlar kamroq rasmiy yoki norasmiy lingvistik uslublarda qilingan. Har bir holatda bolaning so‘z birikmalaridan ko‘rinadigan “xato” naqshlarini maqsadli tildan tizimli og‘ishlar sifatida tasvirlash darajasi asosiy savol edi. To‘g‘ri va noto‘g‘ri foydalanishni farqlash metodologiyasini ishlab chiqish bolalar tilini o‘rganishda dolzarb ehtiyoj bo‘lib qoldi, shuningdek, bolaning til tizimining turli holatlarini tegishli til tizimi bilan taqqoslash uchun yanada nozik va samaraliroq tizimni ta‘minlash zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. LV Kulikova, OV Magirovskaya - Журнал Сибирского федерального ..., 2020 - elibrary.ru. Introduction: Current Trends in Linguistic Research.
2. H Hausendorf, R Schmitt, AH Jucker - Handbooks of Pragmatics ..., 2022 - degruyter.com. Architecture-for-interaction: Built, designed and furnished space for communicative purposes.
3. D Leith, D Graddol, L Jackson - Changing English, 2020 - taylorfrancis.com. Modernity and English as a national language. uni-bielefeld.de
4. H Raumolin-Brunberg - 2023 - books.google.com. Sociolinguistics and language history: Studies based on the corpus of Early English correspondence
5. HS Alyousef - SAGE Open, 2021 - journals.sagepub.com. Text cohesion in English scientific texts written by Saudi undergraduate dentistry students: A multimodal discourse analysis of textual and logical relations in oral sagepub.com
6. IMP Martínez - Language Sciences, 2020 - Elsevier. Methods of data collection in English empirical linguistics research: Results of a recent survey.
7. A Bernstein - Cornell L. Rev., 2020 - HeinOnline. Legal corpus linguistics and the half-empirical attitude. buffalo.edu